

УДК 343.985

Володимир Бараняк

Національний університет “Львівська політехніка”,
Іститут права, психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
кандидат хімічних наук, доцент,
baranyakvm@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6161-7862

Анатолій Крижановський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Іститут права, психології та інноваційної освіти,
старший викладач кафедри кримінального права і процесу,
кандидат юридичних наук,
kriganovskiy@lp.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-2432-5286

ПРОБЛЕМИ СЛІДЧОГО І СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН ПОДІЙ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ

<http://doi.org/10.23939/law2021.32.114>

© Бараняк В., Крижановський А., 2021

У статті досліджено проблемні питання слідчого й судово-експертного встановлення причин подій техногенного характеру. Визначена необхідність взаємодії слідчого та фахівця експерта у встановленні причинно-наслідкових зв'язків у справах про події техногенного характеру.

Розглянуто завдання основного напрямку розслідування, яке складається з послідовного вирішення наступних задач, а саме: збирання даних, що характеризують місце, час, механізм розвитку та інші обставини суспільно небезпечної події; встановлення безпосередньої причини даної події; з'ясування основної причини події (тобто діяння або бездіяльності, що зумовили можливість реалізації безпосередньої причини); встановлення особи винного (винних), мотиву, мети та інших обставин діяння.

На основі даних експертної практики розглянуто п'ять типових експертних завдань, а саме: з'ясування питання про наявність причинного зв'язку між двома явищами; встановлення причини настання явища; необхідність вивчення умов (найчастіше такі дослідження мають діагностичний характер, оскільки вони пов'язані з визначенням стану об'єкта) (наприклад, чи перебував об'єкт у справному стані, і якщо ні, то в чому полягала його несправність; який стан протипожежної безпеки; чи належать дані предмети до категорій вогнестійких; чи перебував даний об'єкт (колія, локомотив, вагон тощо) у технічно несправному стані, і якщо так, то в чому полягає несправність); з'ясування тимчасового співвідношення (проходження) двох явищ, що набуває важливого значення, коли вчинення кримінального правопорушення ускладнене привідними обставинами (умовами) або складається з декількох ланок; за результатами вирішення

цього завдання, як і попереднього, які в одних випадках мають самостійне значення, а в інших – спрямовані на з'ясування причинного зв'язку між двома явищами або (і) ознаками причини або можливість їх використання під час дослідження механізму вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: події техногенного характеру, причинно-наслідковий зв'язок, слідче встановлення причин подій техногенного характеру, судово-експертне встановлення причин подій техногенного характеру.

Постановка проблеми. Останнім часом почастишали випадки авіакатастроф, пожеж в адміністративних, виробничих приміщеннях, вибухів будівель і комунікацій, обвалення дахів спортивно- і торгово-розважальних комплексів, обвалів шахт, корабельних аварій, масових отруєння людей – усе це стало буденністю, яка веде до колосальних матеріальних збитків, страждань і численних жертв.

Найчастіше такі надзвичайні події мають техногенну природу, є наслідком недбалої, безвідповідальної взаємодії людини з техногенними джерелами підвищеної небезпеки. Зазвичай, провадження такого роду пригод відкриваються негайно. Перше питання, на яке непросто отримати відповідь, що стоїть перед учасниками розслідування в таких випадках, стосується причин події.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків у справах про події техногенного характеру, що йде по лінії від події (слідства) до викликаних ними причинами, входить у коло завдань, обов'язкових для всіх таких справ. Воно впливає з кримінально-правового вчення про об'єктивну сторону кримінального правопорушення, елементами якої є діяння, наслідки діяння, причинний зв'язок діяння та його наслідків. Унаслідок цього всі ці елементи входять у систему предмета доказування у кримінальних провадженнях, тобто обставин, які повинні бути встановлені у всіх аналогічних випадках.

Однак навіть за найсприятливіших умов успішне вирішення зазначеного завдання неможливе на базі тільки зусиль слідчого. Без допомоги фахівців-експертів йому не обійтись.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідженням питання слідчого й судово-експертного встановлення причин подій техногенного характеру присвячені наукові праці таких вчених як В. Колдіна, В. Образцова, Ю. Орлова, В. Корми, І. Кузнецова, Н. Яблокова, В. Северіна, З. Соколовського, В. Корноухова та ін.

Метою статті є дослідження проблемних питань слідчого й судово-експертного встановлення причин подій техногенного характеру.

Виклад основного матеріалу. Під техногенними джерелами підвищеної небезпеки розуміють “матеріальні об'єкти, створені або перетворені людською діяльністю, які спочатку містять в собі високу ступінь імовірності заподіяння незворотних змін організму людини, загибелі людей та тварин, а також значного руйнування перешкод” [1].

У таких випадках кримінальні провадження відкриваються негайно. Перше питання, що стоїть перед учасниками розслідування в таких випадках, стосується причин події. Маються на увазі два види причин: 1) що призвели до заподіяння матеріальних збитків, фізичної шкоди та смерті потерпілих; 2) що обумовлюють саму подію, тобто те, що призвело до неї, внаслідок чого вона стала можливою [2].

Розслідування у таких випадках проводиться за методом зворотнього причинного проходження, тобто від відомостей про наслідки до відомостей про причини наслідків, від фактів-наслідків до фактів-причин. Основний напрямок розслідування складається з послідовного вирішення таких завдань:

– збирання даних, що характеризують місце, час, механізм розвитку та інші обставини суспільно небезпечної події;

- встановлення безпосередньої причини даної події;
- з'ясування основної причини події (тобто діяння або бездіяльності, що зумовили можливість реалізації безпосередньої причини);

- встановлення особи винного (винних), мотиву, мети та інших обставин діяння [3]. Таким чином, у справах про події техногенного характеру встановлення причинно наслідкових зв'язків входить у коло завдань, що є обов'язковими для всіх таких справ. Воно впливає з кримінально-правового вчення про об'єктивну сторону кримінального правопорушення, елементами якої є діяння, наслідки діяння, причинний зв'язок діяння і його наслідків. Через це всі ці елементи залучено в систему предмета доказування у кримінальних провадженнях, тобто обставин, які повинні бути встановлені у всіх аналогічних випадках.

Успішне вирішення зазначеного завдання навіть за найсприятливіших умов неможливе на основі лише зусиль слідчого. У цьому випадку йому необхідна допомога фахівців-експертів. У теорії судової експертизи дослідження, що спрямовані на встановлення причинного зв'язку, отримали назву казуальних досліджень [4].

Встановлення основних причин техногенних пригод варто відносити, користуючись термінологією Ю. К. Орлова, до числа нормативних експертних завдань. Вони й визначають один із напрямів каузальних досліджень, тобто нормативних досліджень. Останні, зазвичай, як пише Ю. К. Орлов, спрямовані на "встановлення відповідності будь-яких дій спеціальними правилами (бухгалтерського обліку, дорожнього руху, будівельних, пожежних тощо)" [5]. Найбільші труднощі виникають у слідчих та експертів, коли вони мають справу не з простими, а зі складними причинними зв'язками. Під простим (прямим) причинним зв'язком розуміють ті випадки, коли одна подія переходить в іншу без дії будь-яких додаткових сил (обставин, умов), а під складною – таку, яка ускладнена привнесеними факторами (умовами). Складний причинний зв'язок може розвиватися в таких формах: послідовності, коли одна причина викликає другу, друга – третю і т.д. до останньої, яка призводить до події; паралельності, за якої дві події, що послідовно розвиваються під час випадкового перетину положень дають причину; коли одна причина викликає іншу, інша – наступну до неї, поки одна з них не призводить до події. Можливий розвиток зазначеного зв'язку в центричній формі, тобто в умовах, коли один фактор породжує розвиток декількох паралельних розгалужень, які під час випадкового перетину призводять до події [6].

Особливості розвитку причинного зв'язку в необережних кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з техногенними подіями, визначаються, по-перше, тим, що суб'єкти злочину проявляються через бездіяльність або неправильні, тобто такі, що не відповідають нормативним вимогам, діяння; по-друге, розвиток причинного зв'язку в часі може бути як довготривалим, так і гранично стислим; по-третє, розвиток причинного зв'язку залежить від умов, які в одних випадках можуть сприяти йому, в інших – стримувати його або змінювати його напрямок [7].

Зазвичай, під час кримінально-процесуальної перевірки діяльності підприємства (організації, установи тощо), на якому відбулася техногенна пригода, встановлюються найрізноманітніші за характером порушення різних видів правил. Частина виявлених порушень може перебувати в безпосередньому причинному зв'язку з наступними суспільно небезпечними наслідками, інші – пов'язані з ними досить віддалено. Нарешті, окремі порушення можуть не мати жодного зв'язку з наслідками, а лише належати до фактів, що характеризують загальний рівень роботи підприємства, ступінь забезпечення безпеки продукції, що випускається, та інші обставини. Помилку допускають ті слідчі й експерти, які без необхідної диференціації всю кількість виявлених порушень розцінюють як причину події.

Водночас не враховується те, що можливість настання наслідків з певної причини і навіть факт їх виникнення ще не означають, що те, що трапилося, сталося саме з цієї причини. Тому необхідно з'ясувати, по-перше, співвідношення дії (бездіяльності) й наслідки в часі; по-друге, встановити, що закономірні, необхідні наслідки даного явища, перш ніж настати насправді, раніше виступали лише як реально можливі, як внутрішньо властиві; по-третє, визначити співвідношення

головних і другорядних причин та з'ясувати не зовнішнє настання, а внутрішній розвиток, тобто пізнати необхідний характер розвитку причинно-наслідкового ланцюгу.

Таким чином, причинний зв'язок між розглянутими порушеннями та їх наслідками можна вважати встановленим, коли, по-перше, порушення передували події; по-друге, виявлена не механічно поєднана сума, а взаємопов'язаний комплекс порушень, які в сукупності з необхідністю і привели до виникнення шкідливих наслідків. Водночас важливе практичне значення має з'ясування того, який саме проміжний результат зумовив кожне конкретне порушення, що входить у цю сукупність, але взяте окремо. Подібна диференціація необхідна з різних міркувань (наприклад, для розмежування відповідальності декількох обвинувачених).

Досліджуючи проблему виявлення причинного зв'язку діяння та його наслідків, судовий експерт розглядає її, на відміну від слідчого, не з правової, а лише з технічної точки зору. Також, як і слідчий, він співвідносить зовнішню сторону скоєного з нормативною, встановлюючи відповідність (невідповідність) фактичної та нормативної моделей. В основі такого аналізу лежать типові експертні завдання. З. М. Соколовським виділено сім таких завдань: чи є причинний зв'язок між явищем А і явищем Б; що служить причиною (необхідною умовою) настання явища Б; які наслідки явища А; чи володіє даними ознаками причина, наслідок і причинний зв'язок між окремими явищами; яке з явищ – А чи Б – відбулося раніше; чи була можливість в обвинуваченого запобігти наслідкам; чи була в нього можливість передбачити ці наслідки [8].

Проаналізувавши цю розробку і дані експертної практики, В. Є. Корноухов виділив п'ять типових експертних завдань.

Перше завдання спрямоване на з'ясування питання про наявність причинного зв'язку між двома явищами. Експерт повинен встановити, чи було одне з них необхідною умовою іншого. Для відповіді на поставлене питання під час дослідження, використовуючи матеріальний або уявний експеримент і (або) моделювання, експерт з'ясовує, настане або не настане один і той самий результат за умови виключення умови, що перевіряється (необхідної).

Друге експертне завдання пов'язане зі встановленням причини (що виступає причиною (необхідною умовою) настання явища А). Різниця між першим і другим завданнями полягає в тому, що слідчий під час формулювання першого виділяє (задає) два явища і перед експертом ставить завдання встановлення причинного зв'язку між ними. Наприклад, чи був вибух причиною або наслідком пожежі. Водночас сутність другого завдання інша: тут є наслідки (явище А) і потрібно висловити судження про причини (необхідну умову).

У тісному зв'язку з двома попередніми експертними завданнями перебуває і третє, яке визначає необхідність вивчення умов. Воно може мати самостійне значення. Крім того, результати його вирішення можуть використовуватися під час вирішення двох попередніх завдань. Найчастіше такі дослідження мають діагностичний характер, оскільки вони пов'язані з визначенням стану об'єкта (наприклад, чи перебував об'єкт у справному стані, і якщо ні, то в чому полягала його несправність; який стан протипожежної безпеки; чи належать дані предмети до категорій вогнестійких; чи перебував даний об'єкт (колія, локомотив, вагон тощо) у технічно несправному стані, і якщо так, то в чому полягає несправність).

Четверта група експертних завдань спрямована на з'ясування тимчасового співвідношення (проходження) двох явищ, що набуває важливого значення, коли вчинення кримінального правопорушення ускладнене привхідними обставинами (умовами) або складається з декількох ланок. За таких умов результати вирішення цього завдання, як і попереднього, в одних випадках мають самостійне значення, а в інших – спрямовані на з'ясування причинного зв'язку між двома явищами або (і) ознаками причини або можуть використовуватися під час дослідження механізму вчинення кримінального правопорушення (п'яте експертне завдання).

Пізнання часових параметрів має самостійне значення для встановлення не тільки наявності (відсутності) причинної залежності, але й тривалості того чи іншого явища (наприклад, якою була тривалість пожежі, судячи зі стану об'єкта, ураженого вогнем; який час потрібно для повного

згорання певної кількості речовини (предметів)). Але найбільш важливе значення має вивчення тимчасового проходження декількох ланок причинного зв'язку, тому що часто результати доводять відсутність причинної залежності, а це лежить в основі висновку слідчого про відсутність у діяч особи складу злочину.

Як зазначає В. Є. Корноухов, пізнання механізму події може вирішуватися й іншими методами. Наприклад, під час виконання технічної експертизи, коли розслідується порушення правил техніки безпеки, може бути поставлено питання: якими способами виконана робота і чи не належить цей спосіб до числа заборонених правилами з техніки безпеки і правилами протипожежної безпеки?

Інша група експертних завдань (чи була в обвинуваченого можливість запобігти небезпечним наслідкам) має специфіку, оскільки певним чином пов'язана з оцінкою суб'єктивних властивостей людини, наприклад, про розуміння небезпечної обстановки, її передбаченні тощо.

У криміналістичній літературі [9] трапляються вказівки на те, що під час дослідження безпосередніх причин загибелі людей внаслідок техногенних пригод необхідно враховувати можливість конкуренції таких причин. Мабуть, що це помилкова думка. У будь-якого явища безпосередня, найближча причина завжди одна. Натомість, вона може бути наслідком якоїсь іншої, більш віддаленої причини.

У таких випадках варто говорити не про конкуренцію причин, а про механізм розвитку причинно-наслідкового ланцюжка, елементи якого не конкурують між собою, а послідовно взаємообумовлюють один одного. Поняття про конкуренцію, на наш погляд, більш правильно використовувати не стосовно причин подій, а стосовно версії слідчого або експерта про причини події. У тих випадках, коли ця обставина не встановлена, будуються різні версії про можливу причину події. Ці версії й конкурують між собою аж доти, поки дослідження не дозволить визнати істинною, одну достовірну із серії версій, що перевіряються, а решта відкинути як такі, що не підтвердилися.

Висновки. Отже, вищевикладені проблемні питання слідчого й судово-експертного встановлення причин подій техногенного характеру пов'язані з встановленням причинно наслідкових зв'язків, що є обов'язковими та входять у коло завдань для всіх таких справ. Такі елементи об'єктивної сторони кримінального правопорушення як діяння, наслідки діяння, причинний зв'язок діяння і його наслідків залучено в систему предмета доказування у кримінальних провадженнях, тобто обставин, які повинні бути встановлені у всіх аналогічних випадках.

Успішне вирішення зазначеного завдання навіть за найсприятливіших умов неможливе на основі лише зусиль слідчого. У цьому випадку йому необхідна допомога фахівців-експертів. У теорії судової експертизи дослідження, що спрямовані на встановлення причинного зв'язку, отримали назву казуальних досліджень.

Досліджуючи проблему виявлення причинного зв'язку діяння і його наслідків, на відміну від слідчого, судовий експерт розглядає її не з правової, а лише з технічної точки зору. Водночас, як і слідчий, він співвідносить зовнішню сторону скоєного з нормативною, встановлюючи відповідність (невідповідність) фактичної та нормативної моделей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корма В. Д. Основы криминалистического учения о техногенных источниках повышенной опасности: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006.
2. Колдин В. Я. Вещественные доказательства: Информационные технологии процессуального доказывания. Москва: НОРМА, 2002. 768 с.
3. Адамова В. А., Викторова Е. Н., Викторова Л. Н. и др. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования: учеб. пособие для вузов / под ред. В. А. Образцова. Москва: Высшая школа, 1992. 290 с.
4. Орлов, Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. Москва: ИПК РФЦСЭ, 2005. 38 с.

5. Орлов Ю. К. Классификация экспертных исследований по их задачам. *Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы*. 1985. № 1. С. 16–17.
6. Яблоков Н. П. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1980.
7. Северин В. А. Личность преступника, совершившего халатность в сфере промышленного производства. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1986. № 44. С. 51–54.
8. Соколовский З. М. Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам: метод. пособ. Киев: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1979.
9. Корноухов В. Е. Курс криминалистики. Особенная часть. Москва: Юристъ, 2004. 401 с.

REFERENCES

1. Korma V. D. (2006). Osnovy kriminalisticheskogo ucheniya o tehnogennyh istochnikah povyshennoj opasnosti: diss. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.09. Moskva [in Russian].
2. Koldin V. Ya. (2002). Veshestvennye dokazatelstva: Informacionnye tehnologii processualnogo dokazyvaniya. Moskva: NORMA. 768 s. [in Russian].
3. Adamova V. A., Viktorova E. N., Viktorova L. N. i dr. (1992). Kriminalisticheskoe obespechenie predvaritelnogo rassledovaniya: ucheb. posobie dlya vuzov / pod red. V. A. Obrazcova. Moskva: Vysshaya shkola. 290 s. [in Russian].
4. Orlov Yu. K. (2005). Sudebnaya ekspertiza kak sredstvo dokazyvaniya v ugovnom sudoproizvodstve. Moskva: IPK RFCSE. 38 s. [in Russian].
5. Orlov Yu. K. (1985). Klassifikaciya ekspertnyh issledovanij po ih zadacham. Novye razrabotki i diskussionnye problemy teorii i praktiki sudebnoj ekspertizy. No. 1. S. 16–17 [in Ukrainian].
6. Yablokov N. P. (1980). Issledovanie obstoyatelstv prestupnyh narushenij pravil bezopasnosti truda. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta [in Russian].
7. Severin V. A. (1986). Lichnost prestupnika, sovershivshego halatnost v sfere promyshlennogo proizvodstva. Voprosy borby s prestupnostyu. No. 44. S. 51–54 [in Russian].
8. Sokolovskij Z. M. (1979). Ekspertnoe issledovanie prichinnoj svyazi po ugovnym delam: metod. posob. Kiev: Redakcionno-izdatelskij otdel MVD USSR, 1979 [in Russian].
9. Kornouhov V. E. (2004). Kurs kriminalistiki. Osobennaya chast. Moskva: Yurist. 401 s. [in Russian].

Дата надходження: 04.11.2021 р.

Volodymyr Baranyak

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of Criminal Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor

Anatolij Kryzhanovskij

Lviv Polytechnic National University,
senior lecturer of the Department of Criminal Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Candidate of Law

PROBLEMS OF INVESTIGATIVE AND FORENSIC EXPERT ESTABLISHMENT OF CAUSES OF TECHNOGENIC EVENTS

The article examines the problematic issues of investigative and forensic establishment of the causes of man-made events. The need for cooperation between the investigator and the expert in establishing causal links in cases of man-made events has been identified.

The tasks of the main direction of the investigation are considered, which consist of a consistent solution of the following tasks, namely: collection of data characterizing the place, time, mechanism of

development and other circumstances of a socially dangerous event; establishing the immediate cause of this event; finding out the main cause of the event (ie the act or omission that led to the possibility of realizing the immediate cause); identification of the perpetrator (s), motive, purpose and other circumstances of the act.

Based on the data of expert practice, five typical expert tasks are considered, namely: clarification of the question of the existence of a causal relationship between the two phenomena; establishing the cause of the phenomenon; the need to study the conditions (most often such studies are diagnostic in nature, as they are related to determining the condition of the object) (for example, whether the object was in good condition, and if not, what was its malfunction; what is the state of fire safety; whether these items belong to the categories of fire-resistant; whether the object was (track, locomotive, car etc.) in a technically defective condition, and if so, what is the fault)); clarification of the temporal relationship (passage) of two phenomena, which becomes important when the commission of a criminal offense is complicated by incoming circumstances (conditions) or consists of several links; based on the results of solving this problem, as well as the previous one, which in some cases have independent significance, and in others – are aimed at clarifying the causal relationship between two phenomena or (i) signs of cause or the possibility of their use in studying the mechanism of criminal offense.

Keywords: events of technogenic character, causal connection, investigative establishment of the reasons of events of technogenic character, forensic expert establishment of the reasons of events of technogenic character.